

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/25010> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Heijdanus, Rien

Title: Wat beweegt iemand om vrijmetselaar te worden en te blijven? : proeve van een sociaal-wetenschappelijk onderzoek naar de Nederlandse vrijmetselaar

Issue Date: 2014-04-03

HOOFDSTUK 5

Conclusies en epiloog

Over vrijmetselaars en de Orde van vrijmetselaren werkend onder het Groottoosten der Nederlanden is weinig bekend: het is een broederschap met - ten tijde van dit onderzoek - meer dan 5600 leden, een kleine vereniging met een stagnerende aanwas van nieuwe leden en met een vergrijzing van het ledenbestand.

Omdat inzicht in de persoon van de vrijmetselaar mogelijk het beeld over de vrijmetselarij in de tweede helft van de vorige eeuw meer reliëf kan geven werd antwoord gezocht op de volgende vragen:

- Wat beweegt iemand om vrijmetselaar te worden en te blijven?
- Zijn er verschillen tussen vrijmetselaars en Nederlandse mannen in het algemeen?
- Is het mogelijk om een profiel van de Nederlandse vrijmetselaar te schetsen en zijn daarin generatieverschillen te onderscheiden?
- Wordt het profiel van de vrijmetselaar duidelijker door vrijmetselaars te vergelijken met een categorie Nederlandse mannen die in religiositeit raakvlakken heeft met vrijmetselarij, zoals christelijke Nederlandse mannen?

5.1 Wat beweegt iemand om vrijmetselaar te worden?

Belangstelling voor vrijmetselarij is niet iets dat de vrijmetselaar van huis uit mee heeft gekregen en, zijn besluit toe te treden zal vooral van de vrijmetselaar zelf moeten komen. Dit initiatief wordt doorgaans op latere leeftijd genomen. Vriendenkring, werkomgeving en in mindere mate familie en gezin zijn hem daarin behulpzaam. Degene die een dergelijke omgeving ontbeert, bieden informatiebijeenkomsten, schriftelijke informatie en in toenemende mate Internet een helpende hand om de weg naar de vrijmetselarij te vinden. Van zijn toetreden verwacht de aankomende vrijmetselaar het volgende: het

vinden van spiritualiteit, verdieping van zijn leven, broederschap en het ontmoeten van gelijkgestemden.

Omdat overwegingen om vrijmetselaar te worden meer zeggingskracht krijgen als vrijmetselaars zich daarin onderscheiden van Nederlandse mannen in het algemeen werden beiden met elkaar vergeleken. Vrijmetselarij blijkt een ontmoetingsplaats voor maatschappelijk geslaagden en gelijkgestemden en, hoewel gehecht aan traditie, geven zij zelf invulling aan de eigen sociale, religieuze en spirituele behoeften. Vrijmetselarij als een methode met symbolen, ritualen en initiaties spreekt potentiële vrijmetselaars aan.

5.2 Wat beweegt iemand om vrijmetselaar te blijven?

Gemiddeld blijft de vrijmetselaar achttien jaar lid van de Orde en hebben loge en vrijmetselarij hem gebracht wat hij ervan verwachtte: zijn verwachtingen ten aanzien van zelfreflectie, spiritualiteit en zingeving worden waargemaakt. Hij treft gelijkgestemden aan met een vergelijkbare belangstelling, sociale achtergrond alsmede mens- en wereldbeeld die met elkaar gemeen hebben de zoektocht naar het licht: een metafoor voor geestelijke bewustwording. De context van de zoektocht moge dan vast liggen, echter niet de invalshoek vanuit welke er gezocht wordt. Zo kunnen christenen, joden, islamieten, agnosten of atheïsten allemaal tegelijk ook vrijmetselaar zijn. Als positief en stimulerend wordt ervaren 'het vergelijken', dat wil zeggen, een manier van gedachtewisseling waarin meningen naast elkaar worden gelegd met respect voor ieders standpunt en eigenheid.

Dit laatste appelleert aan het bewustzijn dat ieder individu anders is en zich toch verbonden weet. Het is deze verbondenheid die ook wordt ervaren in de inwijding, broederschap, broederketen, de bouwsymboliek, de ritualen en de symbolen. In de maconnieke methode kunnen vrijmetselaars elkaar goed vinden en zij voelen zich thuis in de loge met een voorkeur voor 'open loges' waarin de opvoering en beleving van ritualen centraal staan.

Een probleem dat in het onderzoek duidelijk naar voren kwam en dat gevolgen heeft voor de overweging om vrijmetselaar te worden en te blijven, is het 'imago' van de vrijmetselarij. Er blijkt nogal wat discrepantie te zijn tussen het 'zelfbeeld' van de vrijmetselaar en het beeld dat bij de buitenwacht leeft. Uit de gegevens van de enquête kon worden geconcludeerd dat er in het 'zelfbeeld' speelruimte blijkt te zijn wat de interpretatie van 'formele' maconnieke regels betreft. Vermoedelijk hangt dit samen met de in de Nederlandse Orde van Vrijmetselaren gangbare opvatting dat vrijmetselarij een 'methode' is waar elke maçon een eigen invulling aan geeft. De symboliek van de Opperbouwmeester des Heelals (OBdH) krijgt daarmee een 'vrijblijvend' en 'neutraal' karakter, net als de ritualen die doorspekt zijn van judeo-christelijke beeldtaal. Hoewel de orde zich formeel ('regelmatig') aan de richtlijnen (traditie) van de UGLE (United Grand Lodge of England) houdt, maakt elke vrijmetselaar zelf uit hoe hij dat in de praktijk brengt. Bovendien

is die 'traditie' van meer dan 250 jaar herhaaldelijk aangepast aan de veranderende tijdsomstandigheden.

De directe omgeving zit het lidmaatschap van de vrijmetselaar niet in de weg: de partner kan zich daar goed in vinden en zijn naaste omgeving (familie, vrienden en naaste collega's) weet dat hij vrijmetselaar is. Over vrijmetselarij en haar perspectief heeft de vrijmetselaar weinig twijfels, iets meer over haar levensvatbaarheid. Dit neemt overigens niet weg dat een derde van de broeders ooit heeft overwogen de Orde te dekken. Belangrijkste overwegingen in deze waren cultuur van de loge (weinig open voor samenleving, formeel en dominant gedrag van broeders, de omgang met traditie en de diepgang in de loge), broederschap (het teleurgesteld zijn in de broederschap, de vrijblijvende omgang met de idealen en de tegenvallende sfeer in de loge) en leeftijd (het geringe aantal jongere broeders).

Beslotenheid en discretie zijn inherent aan vrijmetselarij en dit geheime aspect kan in de buitenwereld aanleiding zijn tot vele speculaties. Voor vrijmetselaars ligt het geheim niet buiten de mens, maar in de mens en is er geen ander geheim dan de zoektocht naar het geheim, het mysterie. De ideeën die in zijn omgeving leven over vrijmetselarij zijn geen reden om de Orde te dekken. Immers, zij kloppen met hoe hij zelf die beeldvorming inschat: een geheim, elitair genootschap strevend naar idealen, voorbehouden aan beter opgeleiden en beter gesitueerden. Dit staat op gespannen voet met de kenmerken die de vrijmetselaars zelf als ideaal zien: een levende broederschap, vrijheid van denken en handelen, diepzinnig, erudiet, geestelijke groei, anderen willen helpen, intellectueel uitdagend. Het negatieve imago dat leeft in zijn omgeving heeft hem dus niet weerhouden om vrijmetselaar te worden.

5.3 Zijn er verschillen tussen vrijmetselaars en Nederlandse mannen in het algemeen?

Vrijmetselaars zijn, vergeleken met Nederlandse mannen in het algemeen, ouder, hoger opgeleid, minder introvert, minder godsdienstig, ontvankelijker voor huwelijk en politiek merendeels liberaal georiënteerd. De in de tweede helft van de vorige eeuw afnemende animo voor het huwelijk, de toenemende verscheidenheid in politieke voorkeur, het proces van secularisatie en de daaraan gekoppelde teruglopende godsdienstigheid worden wel zichtbaar in de elkaar opvolgende generaties Nederlandse mannen, maar niet in die van de vrijmetselaars. Deze ontwikkelingen lijken in deze periode aan vrijmetselaars voorbij te gaan.

Ook in opvattingen over en omgang met een hogere werkelijkheid en de dood onderscheiden vrijmetselaars zich van Nederlandse mannen in het algemeen: zij zijn

ontvankelijker voor mystiek, meer op zoek naar antwoord op existentiële vragen en zien de dood meer als een natuurlijk rustpunt. In het ontkennen van een hogere werkelijkheid, opvattingen over een hogere macht, een leven na de dood en religieus immanentisme ontlopen zij elkaar weinig. Twee zaken vallen op. Hogere macht heeft voor ieder een eigen lading: vrijmetselaars scoren hoog op deïsme en laag op theïsme. Nederlandse mannen zijn daar het spiegelbeeld van. Vergeleken met een hogere macht, is een hogere werkelijkheid ruimer van inhoud met een centrale plaats voor een Opperbouwmeester des Heelals en geloof in natuurwetten. Deze Opperbouwmeester des Heelals is niet zozeer een metafoor voor een persoonlijke God, als wel voor het mysterie van het leven: een ordenend principe. Het is dan ook niet voor niets dat in de oude Orde Grondwet (gewijzigd in 1999) niet gesproken werd van een Opperbouwmeester des Heelals maar van een voortstuwende wereldorde.

Een complicerende factor is dat ten tijde van het onderzoek een kwart van de ondervraagde vrijmetselaars lid is van een christelijke kerk tegenover 60% van de Nederlandse mannen. Dit betekent echter niet dat 40% van de Nederlandse mannen, net als driekwart van de vrijmetselaars, ongebonden religieus zoekgedrag heeft. Met universele religie als uitgangspunt, weten vrijmetselaars zich gebonden aan een groter geheel (gebonden spiritueel), terwijl Nederlandse mannen in het algemeen zich meer profileren als het centrum van alles (ongebonden spiritueel).

Religieus immanentisme verwijst naar het waardevolle in de mens en daarin ontlopen vrijmetselaars en Nederlandse mannen elkaar weinig. Het gesignaleerde verschil in gebondenheid manifesteert zich het duidelijkst in de religieus immanente opvattingen van beide protestgeneraties. In vergelijking met andere generaties, hebben vrijmetselaars van de protestgeneratie de hoogste waardering voor het sacrale (rituelen, inwijding en traditie). Dit kan verklaren waarom zij, als (daaraan) gebonden spirituelen, religieus minder immanent zijn dan de spiritueel ongebonden Nederlandse mannen van die generatie.

Een nuance in het licht van de (post-)moderniteit is dat de ongebonden Nederlandse mannen zich bij voorkeur zelf als ijkpunt nemen van hun spiritualiteit (Aupers, 2005). Vrijmetselaars lijken weliswaar hetzelfde te doen, maar in een gelaagd concept binnen een vastgelegde context: zich verhouden tot zichzelf (leerling), zich verhouden tot de ander (gezel) en tot een hogere orde of ordenend beginsel (meester). Ook daarin onderscheiden vrijmetselaars zich van Nederlandse mannen, immers zoals het eerder genoemde rapport 'God in Nederland' (Bernts, 2007) stelt: 'Nederlanders gaan selectief om met tradities, ze kleuren graag buiten de lijntjes als hun gevoel dat ingeeft, ook als het om godsdienst gaat'. Vrijmetselaars doen dit minder. Vrijmetselaars onderscheiden zich ook van Nederlandse

mannen in de omgang en duiding van rituelen. De maçonnieke rituelen, zoals vastgelegd in de inwijdingsrituelen, kennen een traditie van meer dan 250 jaar en verwijzen in essentie naar rituele handelingen rond een inwijding waarin feitelijke en andere werkelijkheden kunnen samenvallen. Voor vrijmetselaars staan deze rituelen nauwelijks ter discussie.

5.4 Is er een profiel van de Nederlandse vrijmetselaar?

Vrijmetselarij trekt overwegend hoogopgeleiden aan met een hoge sociale status, in meerderheid werkzaam in commerciële sector en het bedrijfsleven, in de top van de organisaties, succesvol in hun carrière en overwegend autochtoon. Vrijmetselaars zijn overwegend oudere mannen die op latere leeftijd vrijmetselaar worden. De gemiddelde leeftijd bij toetreden is 45 jaar: een levensfase waarin de carrière doorgaans op orde is, kinderen het huis uit zijn en zingevingsvragen zich nadrukkelijk kunnen aandienen (tweede roeping). Zij hechten aan traditie en zijn tegelijkertijd, in hun denken en religieuze en spirituele opvattingen, autonoom, niet dogmatisch en tolerant.

Het toetreden tot de vrijmetselarij heeft effect op het leven van vrijmetselaars. Men ervaart zichzelf als aardiger, opener, rustiger en zelfbewuster en deze verandering ten goede lijkt ook zijn omgeving op te merken. Vrijmetselarij speelt een rol in zijn leven, maar zekere geen bepalende rol.

Naast het lidmaatschap van de Orde zijn veel vrijmetselaars lid van vervolgpaden (de obediënties, de voortgezette werkwijzen) die een vervolg vormen op de blauwe graden.

Niet alleen in de loge en de Orde zijn de onderlinge contacten intensief maar ook in het bij herhaling ontmoeten van dezelfde broeders in de diverse obediënties wordt een breed maçonniek netwerk zichtbaar. Deze verbondenheid in meerdere organisatorische verbanden is karakteristiek voor de vrijmetselarij.

De confessionele opvoeding van de vrijmetselaar heeft niet geleid tot grote godsdienstigheid (drie kwart is geen lid van een kerk en 89% gaat nooit of incidenteel naar de kerk) maar klinkt wel door in zijn vrijmetselaar zijn. Voor vrijmetselaars die sterker geloven in een hogere macht blijkt de inwijding meer een mystieke ervaring. Zij verwachten ook ten tijde van het toetreden meer antwoord te krijgen op existentiële vragen en schatten de kans een ander mens te worden hoger in dan de vrijmetselaars die minder geloven in een hogere macht.

In de literatuur wordt gesteld dat mensen met een hoog opleidingsniveau, die begiftigd zijn met de mentale uitrusting om niet magisch te denken, dat vaak toch doen. Bijna een derde van de vrijmetselaars, waarvan 80% een hogere beroepsopleiding

of een universitaire opleiding heeft afgerond, heeft affiniteit met magisch denken. Ontvankelijkheid voor mystiek blijkt sterk gerelateerd aan dit magisch denken. Dat mystieke ontvankelijkheid en magisch denken sterk aan elkaar gerelateerd zijn, wekt geen verbazing. Beiden verwijzen naar een 'geheel': de eerste naar een zuiver religieuze ervaring van verbonden zijn, de tweede naar een patroon van denken om dat geheel te kunnen vatten. Deze beide wijzen van zich verhouden tot een hogere werkelijkheid zijn karakteristiek voor vrijmetselaars.

Vrijmetselaars hebben een duidelijke voorkeur voor het geloof in een Opperbouwmeester des Heelals boven het geloof in een Hogere Macht. Magisch denken verklaart een groot deel van de variantie in het geloof in een Opperbouwmeester des Heelals. Hoewel begiftigd met een goed ontwikkeld analytisch vermogen, blijven vrijmetselaars in vergelijking met Nederlandse mannen in religiositeit en spiritualiteit ontvankelijker voor het gevoelsmatige, niet-rationele element van religiositeit dan voor het rationele en dogmatische aspect. Mystiek biedt hen daar een kader voor en magisch denken de tools.

Generaties vrijmetselaars hebben 'harmonie', 'broederschap' en 'traditie' allen hoog in het vaandel. Hoewel zij elkaar in de methode goed kunnen vinden, kennen jongere generaties daarin andere maconnieke accenten dan de ouderen. Zij hebben bij toetreden minder hoge verwachtingen van broederschap en hebben in loge en vrijmetselarij minder gevonden waar ze naar op zoek zijn. De vrijmetselarij als geheim genootschap spreekt hen meer aan. In vergelijking met ouderen varen zij maçonniek meer een eigen koers, laten zij derden minder een rol spelen in hun overwegingen en beslissing om toe te treden en de kans door toetreding een ander mens te worden schatten zij lager in. Over het blad Ken Uzelve zijn zij het minst enthousiast en, vergeleken met andere generaties, zijn zij het meest ontvankelijk voor introverte mystieke ervaringen. Oudere generaties zijn meer positief kritisch en tevreden. Vrijmetselaars van de protestgeneratie nemen een centrale plaats in: zij vormen getalsmatig de kern van het ledenbestand, zijn minder dan de oudere generaties gebonden aan bestaande kaders, vinden de ritualen naar vorm en inhoud in balans, en zijn opener naar derden in hun twijfels over vrijmetselarij. Weliswaar geeft iedere vrijmetselaar binnen de maconnieke context zelf invulling aan zijn vrijmetselaar zijn en heeft hij daarbij harmonie hoog in het vaandel, met aandacht voor hetgeen bindt en niet voor hetgeen scheidt, maar dat neemt niet weg dat harmonie en identiteit toch onder druk staan.

In het uitzetten van de enquêtes werden via een verdeelsleutel meer leerlingen en gezellen (die doorgaans nog geen twee jaar vrijmetselaar zijn) aangeschreven in de verwachting zo meer actuele informatie te krijgen over vrijmetselaars met een frisse kijk op het maçonnieke gebeuren. De onderzoeksresultaten laten echter zien dat er tussen leerlingen

en gezellen in vergelijking met de meester-vrijmetselaars nagenoeg geen verschillen zijn, wel dat zij juist in deze fase van maconnieke carrière hun twijfels hebben en overwegen de Orde te dekken. Het percentage leden dat de Orde dekt, is op zich niet zo'n verontrustend gegeven, maar dat dit vooral gebeurt door vrijmetselaars die pas zijn toetgetreden en die behoren tot de jongere generaties in combinatie met de zich gestaag doorzettende vergrijzing van het ledenbestand, baart wel zorgen.

5.5 Wat levert de vergelijking op met (christelijke) Nederlandse mannen?

Wordt het profiel duidelijker door vrijmetselaars te vergelijken met een categorie Nederlandse mannen die in religiositeit raakvlakken heeft met vrijmetselarij, zoals christelijke Nederlandse mannen? Wat is de toegevoegde waarde gebleken van dit nadere onderscheid tussen Nederlandse mannen en christelijke Nederlandse mannen? Vrijmetselaars en christelijke Nederlandse mannen hebben ieder een religieus vertrekpunt: de één vanuit universele religie, de ander vanuit geïnstitutionaliseerde religie. Vergeleken met Nederlandse mannen in het algemeen en christelijke Nederlandse mannen, zijn vrijmetselaars ontvankelijker voor mystiek en voor ruim een derde is de eigen inwijding een mystieke ervaring. In de elkaar opvolgende generaties blijven Nederlandse mannen even mystiek, worden vrijmetselaars meer en christelijke Nederlandse mannen minder ontvankelijk voor mystiek. Deze ontvankelijkheid voor mystiek past in het maconnieke gedachtegoed waar de ritualen een context voor bieden en wordt duidelijker zichtbaar dankzij die extra vergelijking. Die inwijding wordt niet alleen als een mystiek gebeuren ervaren, maar past ook in het concept van universele religie dat aan vrijmetselarij ten grondslag ligt: universele religie als een universeel veld van religie waar bijvoorbeeld wereldreligies manifestaties van zijn. Daarmee raakt de universele kern van mystieke ervaringen - de ervaring van één zijn met - aan de maconnieke uitgangspunten van universele religie: elementen van een niet tijd- en cultuurgebonden religie, zoals zichtbaar ten tijde van de Spiltijd en verwoord in de Constitutie van Anderson. Vrijmetselarij is te beschrijven als een verbeeldende religie met een non-verbale, emotionele overdracht van haar gedachtegoed middels symbolen en ritualen: beter gezegd als een methode met elementen van universele en natuurreligie.

Interessant is dat vrijmetselaars blijkens de enquête er geen problemen mee hebben dat de ritualen 'christelijke' beeldtaal bevatten. Zij accepteren dit als een gegeven traditionele context, onderdeel van de maconnieke methode waarbinnen gebonden spiritualiteit kan worden beleefd. Een neveneffect is mogelijk dat de buitenwacht de vrijmetselarij, wegens die traditie van judeo-christelijke ritualen en symbolen, zal zien als een 'christelijke manifestatie van het religieuze veld', en niet als een universele religie, zoals de vrijmetselaar zelf ongetwijfeld (zich beroepend op de Constitutions' van Anderson) doet. Ook dit zou een verklaring kunnen zijn voor de marginale rol van vrijmetselarij op de

zingevingsmarkt, waar immers blijkens recente onderzoeken afscheid wordt genomen van de 'christelijke' gebonden religie en 'ongebonden spiritualiteit' aan populariteit heeft gewonnen. Gelet op het feit dat de vrijmetselarij vanaf haar ontstaan zich als ondogmatisch en wereldlijk (ter onderscheid van kerkgenootschappen) heeft geprofileerd, is het denkbaar dat de vrijmetselaars in de jaren 1950-2000 geen wezenlijke aanpassing meer hebben hoeven te maken. Het secularisatieproces waar de buitenwereld toen mee te maken kreeg was binnen de loge immers al lang gemeengoed.

Het rapport Toekomstverkenning heeft gewezen op het gevaar van vergrijzing van de Orde (CTV,1999) waardoor haar vitaliteit en elan in gevaar komt. Het huidige proefschrift en recente publicaties (Hennipman et al., 2012) laten zien dat deze trend zich langzaam doch gestaag heeft doorgezet. Overwegingen van hen die ooit hebben overwogen hun lidmaatschap van de Orde op te zeggen verdienen in deze aandacht, namelijk het geringe aantal jongere broeders en de relatie met de buitenwereld. Meer openheid naar de samenleving waardoor vrijmetselarij zowel in loge als samenleving tot leven kan komen, lijkt in deze van levensbelang (zie ook Commers, 2012).